

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК ВИДУ ОСНОВНОГО ПОКАРАННЯ ЗА КК УКРАЇНИ

Дається кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика покарання у виді довічного позбавлення волі як виду основного покарання за КК України; аналізується кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України, яке регламентує виконання покарання у виді довічного позбавлення волі; визначається порядок призначення та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Ключові слова: Кримінальний кодекс, Кримінально-виконавчий кодекс, кримінальне право, довічне позбавлення волі, основне покарання, особливо тяжкий злочин, суспільна небезпека.

Постановка проблеми. Довічне позбавлення волі є найвищою мірою покарання в нашій державі, своєрідною альтернативою смертній карі, що призначається лише у виняткових випадках за вчинення особливо тяжких злочинів. Цей вид покарання застосовується завжди як основний, може призначатись як самостійно, так і в поєднанні з додатковими покараннями.

На думку більшості науковців, такий вид покарання є доречним та ефективним у боротьбі зі злочинністю в Україні. Проте є вчені, які висловлюють з даного приводу іншу думку: одні з них виступають проти застосування такого виду покарання взагалі, інші вважають за доцільне застосовувати його тільки для чоловіків. Проте очевидно є необхідність проведення детального юридичного аналізу покарання у виді довічного позбавлення волі як виду основного покарання за КК України.

Метою дослідження є вивчення й аналіз кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, практики його застосування, визначення особливостей щодо порядку призначення та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні.

Стан досліджень. Різні аспекти вивчення вказаного виду покарання розглядали у своїх наукових дослідженнях М.І. Бажанов, І.Г. Богатирьов, О.М. Джужа, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, П.С. Матишев-

ський, М.І. Мельник, Л.О. Мостепанюк, Б.О. Кириш, А.Х. Степанюк, В.М. Трубніков, М.І. Хавронюк та інші. Позиції деяких із перелічених науковців викладено у змісті статті нижче.

Виклад основних положень. Довічне позбавлення волі є найбільш суворим видом основних покарань, передбачених чинним КК України. Суворість довічного позбавлення волі визначається істотністю і тривалістю позбавлень та обмежень прав і свобод особи, засудженої до цього виду покарання.

На те, що довічне позбавлення волі є юридично найбільш суворим видом покарання, вказує його місце у встановленій ст. 51 КК України системі покарань, де, як відомо, окремі види покарань розташовані від найменш суворого до найбільш суворого. Завершує цю систему, тобто визнається найбільш суворим видом покарання, саме довічне позбавлення волі.

Цей вид покарання був запроваджений в українську систему покарань Законом України від 22 лютого 2000 р. «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» [1].

Цим Законом Кримінальний кодекс України 1960 р. був доповнений ст. 25², у якій вказувалось, що довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжкого злочину і застосовується у випадках, спеціально передбачених Кримінальним кодексом, якщо суд не вважатиме за можливе призначити позбавлення волі на певний строк [2].

Кримінальний кодекс України 1960 р. встановлював довічне позбавлення волі за п'ять загальнокримінальних злочинів, пов'язаних, як правило, з умисним посяганням на життя особи, і за 18 військових злочинів, вчинюваних у воєнний час або у бойовій обстановці, чи пов'язаних з умисним вбивством.

Передбачає покарання у виді довічного позбавлення волі і чинний Кримінальний кодекс України 2001 р.: у ч. 1 ст. 64 вказано, що «довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк» [3].

Чинний КК України не подає визначення поняття довічного позбавлення волі.

На думку Л.О. Мостепанюк, довічне позбавлення волі – це найтяжчий вид основних покарань, що полягає в довічній (пожиттєвій)

ізоляції особи, визнаної судом винною у вчиненні особливо тяжкого злочину, від суспільства у спеціальних кримінально-виконавчих установах [4, с. 11].

Враховуючи зміст статей 50, 63, 64 Загальної частини КК України і тих статей Особливої частини КК України, які передбачають застосування даного виду покарання, ми погоджуємось із цим визначенням, оскільки вказаний вид покарання, на нашу думку, є тим заходом примусу, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні умисного особливо тяжкого злочину і полягає у безстроковій ізоляції засудженого від суспільства шляхом тримання його у спеціально призначених для цього кримінально-виконавчих установах.

Слід зазначити те, що хоча досліджуваний вид покарання і називається довічним позбавленням волі, це зовсім не означає, що засуджена до нього особа в усіх без винятку випадках повинна його відбувати до кінця свого життя. Інакше кажучи, довічний характер даного покарання не є абсолютним, оскільки у передбачених законом випадках можлива його заміна іншим видом покарання. Так, ч. 2 ст. 87 КК України встановлює, що актом помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі строком не менш як 25 років. Можлива заміна судом довічного позбавлення волі іншим видом покарання. Так, ч. 5 ст. 80 КК України встановлює, що якщо суд не визнає за можливе застосувати до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, давність виконання обвинувального вироку, то це покарання замінюється позбавленням волі на певний строк. Замінюється воно іншим видом покарання і тоді, коли санкція статті, за якою була засуджена особа, уже не передбачає такого покарання (ч. 3 ст. 74 КК України). З огляду на наведене слід визнати не зовсім точним висловлене у літературі твердження, що до засуджених до довічного позбавлення волі не застосовується заміна цього покарання «судом на будь-яке інше» [5, с. 290].

До осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, застосування амністії не допускається. Про це прямо зазначено у п. «б» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні» [6].

Деякі автори, посилаючись на ст. 85 і ч. 3 ст. 86 Кримінального кодексу, пишуть, що «законом про амністію засудженим до довічного позбавлення волі це покарання може бути замінене на позбавлення волі на певний строк» [7, с. 159].

Це твердження потребує уточнення. Дійсно, у ст. 85 і ч. 3 ст. 86 Кримінального кодексу вказано, що законом про амністію призначене засудженому покарання може бути замінене іншим видом покарання. Але кожний закон про амністію повинен відповідати вимогам основного з цього питання нормативно-правового акта – Закону України від 1 жовтня 1996 р. «Про застосування амністії в Україні». Останній же встановлює, що, по-перше, закон про амністію взагалі не може передбачати заміну одного покарання іншим (ч. 2 ст. 2) і, по-друге, щодо осіб, котрих засуджено до довічного позбавлення волі, застосування амністії взагалі не допускається (п. «б» ч. 1 ст. 3). При цьому ч. 3 ст. 3 вказаного Закону наголошує, що «положення закону про амністію, які не відповідають вимогам цієї статті, не мають сили і застосуванню не підлягають». Наведене, таким чином, свідчить, що у даний час законом про амністію призначене засудженому довічне позбавлення волі будь-яким іншим покаранням, у тому числі й позбавленням волі на певний строк, замінене бути не може. Практично така заміна можлива лише тоді, коли це дозволить Закон України від 1 жовтня 1996 р. «Про застосування амністії в Україні».

Згідно з Положенням про порядок помилування, затвердженим Указом Президента України від 16 вересня 2010 р. № 902 [8] клопотання про помилування особи, засудженої до довічного позбавлення волі, може бути подане тільки після відбуття нею не менш як 20 років призначеного покарання (абз. 2 п. 4). За загальним правилом клопотання про помилування може бути подано відразу після набрання вироком законної сили і для його розгляду якихось надзвичайних обставин не вимагається. Крім того, у разі відхилення Комісією при Президентові України у питаннях помилування клопотання про помилування повторне клопотання щодо особи, засудженої до довічного позбавлення волі, за відсутності нових обставин, що заслуговують на увагу, може бути внесено на розгляд Комісії не раніше як через п'ять років, а щодо інших засуджених – не раніше як через рік із часу відхилення попереднього клопотання. Повторне клопотання, що надійшло до закінчення цих строків, повертається заявникові з відповідним роз'ясненням (п. 15).

Найсудовіший характер покарання у виді довічного позбавлення волі позначається на порядку й умовах його встановлення, застосування (призначення) та відбування.

Покарання у виді довічного позбавлення волі встановлюється лише за умови вчинення особливо тяжких злочинів (ч. 1 ст. 64 КК

України). У ч. 5 ст. 12 КК України прямо зазначено, що злочин, за який передбачається покарання у виді довічного позбавлення волі, є особливо тяжким.

Враховуючи, що, з одного боку, покарання у виді довічного позбавлення волі призначається за скоєння не всіх особливо тяжких злочинів, а тільки за деякі їх умисні види, а з іншого, призначати його за необережні делікти, як видається, не можна, варто безпосередньо у ч. 1 ст. 64 КК України вказати, що це покарання встановлюється за вчинення лише умисних особливо тяжких злочинів.

Покарання у виді довічного позбавлення волі застосовується тільки у випадках, спеціально передбачених КК України (ч. 1 ст. 64), тобто лише тоді, коли воно встановлене у санкції статті, за якою засуджується особа (лише за вчинення злочинів, за які визначено покарання у виді довічного позбавлення волі), і за жодних умов не може бути призначене у будь-якому іншому разі.

Станом на сьогодні довічне позбавлення волі передбачається за вчинення таких 11-ти видів злочинів: посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України); умисне вбивство за обтяжуючих обставин (ч. 2 ст. 115 КК України); терористичний акт, що призвів до загибелі людини (ч. 3 ст. 258 КК України); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК України); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК України); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК України); опір начальникові чи іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків, якщо вони були пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби (ч. 4 ст. 404 КК України); порушення законів та звичаїв війни, поєднане з умисним вбивством (ч. 2 ст. 438 КК України); застосування зброї масового знищення, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 439 КК України); геноцид (ч. 1 ст. 442 КК України); посягання на представника іноземної держави (ст. 443 КК України).

Порівняно з попереднім у чинному КК України більш як наполовину зменшилася кількість видів злочинів, за які встановлено довічне позбавлення волі. Їх коло обмежилось лише діяннями, пов'язаними

з умисним посяганням на життя особи або спрямованими проти миру та безпеки людства.

Довічне позбавлення волі може призначатись як самостійно, так і в поєднанні з додатковими покараннями.

Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що обставиною, яка зумовлює призначення довічного позбавлення волі й водночас указує на неможливість досягнення мети покарання шляхом застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є винятково високий ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину й особи злочинця [9]. Вона визначається сукупністю усіх зібраних у справі даних, що стосуються вчиненого злочину, особи винного й обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. На таку небезпеку можуть, зокрема, вказувати: множинність (сукупність, повторність, рецидив) учинених особою злочинів; наявність у вчиненому діянні декількох з альтернативно передбачених диспозицією ознак відповідного складу злочину; наявність обставин, що обтяжують покарання, і відсутність обставин, що його пом'якшують; вкрай негативна характеристика особи злочинця.

Коло осіб, яким може призначатися довічне позбавлення волі, обмежене. Відповідно до ч. 2 ст. 64 КК це покарання не застосовується:

а) до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років. Цим особам довічне позбавлення волі не може бути призначене, навіть якщо на момент постановлення вироку вони досягли повноліття;

б) до осіб, що вчинили злочини у віці понад 65 років. Якщо ж особа вчинила злочин до досягнення нею 65 років, вона підлягає довічному позбавленню волі і тоді, коли на момент постановлення вироку їй було понад 65 років;

в) до жінок, які були вагітними під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку. При цьому строк вагітності значення не має.

Довічне позбавлення волі застосовується тільки за вироком суду. Інші ж види покарань можуть застосовуватись і не лише судом, і не тільки вироком суду.

Так, застосування судом іншого замість призначеного покарання за вчинений засудженим злочин здійснює Президент України в порядку помилування. Застосування ж до особи іншого порівняно з призначеним за вчинений нею злочин виду покарання, скажімо, у касаційному порядку чи у випадку заміни їй невідбутої частини покарання

більш м'яким хоч і здійснюється судом, проте не вироком, а відповідно ухвалою і постановою.

На думку більшості науковців, такий вид покарання є доречним та ефективним у боротьбі зі злочинністю в Україні. Проте деякі вчені виступають проти застосування такого виду покарання взагалі; інші вважають за доцільне застосовувати його тільки для чоловіків.

І.І. Карпець вважає, що вказаний вид покарання по суті є довічними муками засудженого, узаконювати які держава не вправі, бо це аморально. «Можна навіть засумніватися, – зазначає він далі, – що гуманніше – розстріляти людину зразу після суду чи приректи її на повільну і мученицьку смерть? Тому замінювати смертну кару довічним ув'язненням – не значить робити добро» [10, с. 361].

Ст. 151-2 Кримінально-виконавчого кодексу України визначає особливості виконання та відбування покарання жінками, засудженими до покарання у виді довічного позбавлення волі [11].

Ніна Карпачова, перебуваючи на посаді Уповноваженого з прав людини, внесла подання Президентові України Вікторові Януковичу «Про скасування щодо жінок такого виду покарання, як довічне позбавлення волі». Здійснюючи моніторинг стану дотримання прав ув'язнених, Омбудсмен неодноразово зустрічалася в Качанівській виправній колонії № 54 Харківської області з усіма 20 жінками, засудженими в Україні до довічного позбавлення волі. Зокрема, вони просили скасувати щодо жінок, які вчинили тяжкий злочин, такий вид покарання, як довічне позбавлення волі. Вивчивши правові та соціально-психологічні аспекти цієї проблеми, Ніна Карпачова зазначала, що тривале перебування жінок в умовах постійної ізоляції, суттєвого обмеження можливості спілкування із зовнішнім світом негативно позначається на їхніх родинних стосунках, позбавляє участі у вихованні дітей, породжує апатію до подолання асоціальних навичок. Бралася до уваги практика європейських країн, де ставлення до цієї категорії засуджених є гуманнішим, ніж в Україні. Так, наприклад, після відбуття певного терміну покарання засуджений до довічного позбавлення волі має право на дострокове звільнення у Бельгії – після 10 років, Фінляндії та Данії – після 12-ти, Австрії, Німеччині та Швейцарії – після 15-ти. У таких країнах, як Іспанія, Норвегія, Португалія, Сербія та Хорватія, довічне позбавлення волі законодавством взагалі не передбачено, а в Росії призначається лише чоловікам. В Україні ж засуджений до довічного позбавлення волі може лише клопотати про помилування після відбуття ним не менше 20 років покарання. До того

ж, стаття 87 Кримінального кодексу України передбачає, що в разі помилування такого засудженого йому мають право призначити покарання у виді позбавлення волі не менше 25 років. З огляду на те, що кожна друга жінка, засуджена до довічного позбавлення волі, вже має вік понад 50 років, вона фактично не може скористатися правом на помилування до кінця свого життя [12].

Станом на 1 серпня 2012 року в 181 установі, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, трималося 153318 осіб. Із них 1805 осіб відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі [13].

Відповідно до ст. 150 чинного Кримінально-виконавчого кодексу України засуджені до довічного позбавлення волі відбувають покарання: чоловіки – у секторах максимального рівня безпеки виправних колоній середнього рівня безпеки та виправних колоніях максимального рівня безпеки; жінки – у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та виправних колоніях середнього рівня безпеки [11].

Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі визначені ст. 151 Кримінально-виконавчого кодексу України. Зокрема, засуджені, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються в приміщеннях камерного типу, як правило, по дві особи і носять одяг спеціального зразка. За заявою засудженого та в інших необхідних випадках з метою захисту засудженого від можливих посягань на його життя з боку інших засуджених чи запобігання вчиненню ним злочину або за наявності медичного висновку та постанови начальника колонії його можуть тримати в одиночній камері. Засуджені до довічного позбавлення волі залучаються до праці тільки на території колонії.

Висновок. На нашу думку, юридичний аналіз покарання у виді довічного позбавлення волі як виду основного покарання за КК України свідчить про те, що застосовувати його слід тільки у тих виняткових випадках, коли застосування іншого виду покарання буде явно не співмірне із вчиненим суспільно небезпечним діянням.

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України: Закон України від 01.01.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

2. Кримінальний кодекс України № 2001-V від 28 грудня 1960 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.

3. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 15 лютого 2012 року: офіц. текст. – К.: Паливода А.В., 2012. – 216 с.

4. Мостепанюк Л.О. Довірче позбавлення волі як вид кримінального покарання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Людмила Олександрівна Мостепанюк; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2005. – 16 с.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Загальна частина / П.П. Андрушко [та ін.]; заг. ред. М.О. Потєбенько, В.Г. Гончаренко; Інститут Генеральної прокуратури України, Український інформаційно-правовий центр. – К.: Форум, 2001. – 393 с.

6. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон; А.С.К., 2001. – 1104 с.

8. Про Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України № 902 від 16.09.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

9. Практика судів України з кримінальних справ, 2006–2007: збірник / Акад. прав. наук України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; за заг. ред. В.В. Сташиса; [уклад.: В.В. Сташис, В.І. Тютюгін]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 879 с.

10. Карпец И.И. Польза или зло? // Смертная казнь: за и против / под ред. С.Г. Келиной. – М.: Юрид. лит., 1989. – 528 с.

11. Кримінально-виконавчий кодекс України: станом на 15.08.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

12. Карпачова Н.І. Покарання у вигляді довічного позбавлення волі для жінок треба замінити на гуманніше / Н.І. Карпачова (27.04.2012). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://un.ua/ukr/article/388352.html>.

13. Офіційний веб-сайт Державної пенітенціарної служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/>.

Бурда С.Я. Юридический анализ наказания в виде пожизненного лишения свободы как вида основного наказания по УК Украины.

Дается уголовно-правовая и уголовно-исполнительная характеристика наказания в виде пожизненного лишения свободы как вида основного наказания по УК Украины; анализируется уголовное и уголовно-исполнительное законодательство Украины, регламентирующее исполнение наказаний в виде пожизненного лишения свободы; определяется порядок назначения и отбывания наказания в виде пожизненного лишения свободы.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, Уголовно-исполнительный кодекс, уголовное право, пожизненное лишение свободы, основное наказание, особо тяжкое преступление, общественная опасность.

Burda S.Y. Legal analysis of life imprisonment as the main form of punishment according to the Criminal Code of Ukraine.

Criminal and legal, criminal and executive characteristics of life imprisonment as the main form of punishment according to the Criminal Code of Ukraine is given; criminal, criminal and executive legislation of Ukraine, which regulates the execution in the form of life imprisonment is analyzed; the order of sentencing and serving of the sentence in the form of life imprisonment is defined.

Key words: *Criminal Code, Penal Code, criminal law, life imprisonment, major penalty, especially serious crime, public danger.*

Стаття надійшла 6 вересня 2012 р.

УДК 343.323. 343.1

В.М. Бурдін

ВПЛИВ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ НА ІНСТИТУТИ МАТЕРІАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті розглянуто регламентацію інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та призначення покарання в кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві. Доведено необхідність узгодження процесуального законодавства з інститутами матеріального кримінального права.

Ключові слова: *звільнення від кримінальної відповідальності, злочин, кримінальна відповідальність, угода про примирення, угода про визнання винуватості.*

Постановка проблеми. Положення про те, що матеріальне кримінальне право є первинним щодо процесуального кримінального права, сьогодні в правовій науці є по суті аксіоматичним і ніким не ставиться під сумнів. Таке положення повністю підтверджується і відповідним законодавством. Так, визначаючи завдання кримінального законодавства України, законодавець указує, що своїм завданням Кримінальний кодекс України має правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. На розвиток цих положень в ч. 2 ст. 1